

ס י מ ן א

מצוות שמחה במועד

פתיחה

מצוות השמחה במועד נאמרה במפורש בתורה (דברים טז, יד): "ושמחת בחגך". פסוק זה נאמר על סוכות, אך חז"ל (פסחים קט ע"א, מ"ק ח' ע"ב, חגיגה ח' ע"א-ע"ב, ועוד) הבינו שהמצווה נוהגת גם בשאר המועדים. וכן מבואר בדברי מוני המצוות (רמב"ם עשה נד, יראים ס"י תכז, החינוך ס"י תפח, סמ"ג עשין רכט, סמ"ק מצוה צה).

לשון התורה היא: "[יג] חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים באספך מגרןך ומיקבך. [יד] ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך והלוי והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך". מכך עולה שמצוות שמחה נוהגת בכל שבעת ימי החג. כך עולה גם מדברי המשנה (סוכה מב ע"ב): "ההלל והשמחה, שמונה", וכתב רש"י (ד"ה והשמחה): "ברגלים שמחה כתיבא, ושמחת בחגך". ובאמת הרמב"ם (שם) והחינוך (שם) כללו את שמחת בית השואבה בכלל מצוות שמחה, ובפשטות כוונתם לכל שמונת הימים בהם נהגו בשמחת בית השואבה. והרמב"ם אף כתב שחלק מהשמחה הוא "השחוק בכלי הזמר והריקוד במקדש", ומוכח שהשמחה נוהגת גם בחוה"מ, שהרי רק בחוה"מ היו מנגנים ולא ביר"ט (סוכה מב ע"ב ורש"י ד"ה החליל).

בסימן זה יתבארו גדרי מצוות השמחה במועד בזמן הבית ובזמן הזה. מפשט הכתוב נראה שהציווי הוא על הרגשת הלב. עם זאת, חכמים ציוו על מעשים מסוימים של שמחה, כגון אכילת בשר ושתית יין. ויש לדון מה היחס בין פשוטו של מקרא ובין הדינים המעשיים שתיקנו חז"ל, והאם בפועל המצווה היא בהרגשת השמחה בלב או באותם מעשים, או בשילוב בין השניים. כמו כן יש לדון מה דינו של מי שאינו נהנה מאכילת בשר ושתית יין.

א. היחס בין הברייתא בחגיגה לברייתא בפסחים

דרשת הברייתא בחגיגה לרבות את כל הקרבנות למצוות שמחה ולהוציא עופות ומנחות

נאמר במשנה (חגיגה ז' ע"ב): "ישראל יוצאין ידי חובתן בנדרים ונדבות ובמעשר בהמה, והכהנים בחטאות ואשמות ובבכור ובחזה ושוק, אבל לא בעופות ולא במנחות", ע"כ, ופירש רש"י וז"ל: "ישראל יוצאין ידי חובתן – משום שמחה", ע"כ. ובאמת כך מבואר בברייתא שהובאה בגמרא¹ (שם ח' ע"א-ע"ב): "תנו רבנן: 'שמחת בחגך', לרבות כל מיני שמחות לשמחה. מכאן אמרו חכמים: ישראל יוצאין ידי חובתן בנדרים ונדבות ובמעשר בהמה, והכהנים בחטאת ואשם ובבכור ובחזה ושוק. יכול אף בעופות ובמנחות, תלמוד לומר ושמחת בחגך, מי שחגיגה באה מהם, יצאו אלו שאין חגיגה באה מהם. רב אשי אמר: מושמחת נפקא, יצאו אלו שאין בהן שמחה", ע"כ. נמצא שהדרך לקיום מצות שמחה היא אכילת בשר קרבנות. ונראה שיש הבדל בין הלימוד של הברייתא ללימוד של רב אשי בעניין אפשרות השמחה בעופות ובמנחות. לפי טעם הברייתא שממעטים עופות ומנחות מהכתוב "בחגך", יוצא שעקרונית יש בהם שמחה אלא שאי אפשר לקיים בהם את מצות השמחה בחג משום שאין חגיגה באה מהם, ואילו לרב אשי אין בהם שמחה. ומכל מקום נראה שאין לזה השלכה מעשית, ולכן היה רב אשי יכול להציע לימוד שונה מזה של הברייתא, אף על פי שאמורא אינו יכול לחלוק על תנא.

הסבר התוספות ליחס בין דברי הברייתא לדרשת הברייתא בפסחים

ובמקום אחר (פסחים קט ע"א) נאמר: "תניא, רבי יהודה בן בתירא אומר: בזמן שבית המקדש קיים, אין שמחה אלא בבשר, שנאמר (דברים כז, ז): 'וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך'. ועכשיו שאין בית המקדש קיים, אין שמחה אלא ביין, שנאמר (תהלים קד, טו): 'ויין ישמח לבב אנוש'", ע"כ. מבואר בברייתא שייחוד הבשר לשמחה נלמד ממה שנצטוו ישראל לשמוח באכילת בשר בהר עיבל, לאחר כניסתם לארץ. וכתבו התוס' בחגיגה (שם ע"ב ד"ה מי) וז"ל: "הקשה ה"ר אלחנן, לילף שמחה מהר עיבל, דכתיב 'וזבחת שלמים' ומינה ממעטינן עופות

1. וכעין זה הובא בספרי (דברים ס"י קמא).

ומנחות, וכן דריש רבי יהודה בן בתירא בפסחים. ועוד, אמאי לא מוקמינן קרא בבשר חולין, דמקרי שפיר שמחה. ותירץ דודאי ילפינן מהר עיבל מה שמחה דלהלן שלמים אף כאן שלמים. ובירושלמי (חגיגה פ"א ה"ד) איכא: אבל לא בעופות ומנחות, דכתיב 'זבח' בהר עיבל, עכ"ל. ובתוס' הרא"ש (חגיגה ח' ע"ב ד"ה מי) הביא זאת בלשון שונה מעט: "וי"ל דודאי יליף מהר עיבל למעוטי חולין, אבל עופות ומנחות לא ממעטינן, דהוה אמינא מה להלן קרבן אף כאן קרבן", עכ"ל. ומבואר בדבריהם שדברי הגמרא בפסחים נצרכו כדי ללמד שצריך דווקא קרבן, ודברי הגמרא בחגיגה נצרכו כדי להרחיב זאת לכל הקרבנות.

ביאור דברי התוספות

ודבריהם צריכים ביאור. ראשית, אם לומדים מהר עיבל שצריך דווקא זבח, מדוע הגמרא אינה ממעטת גם עופות ומנחות מהר עיבל כפי שמיעט הירושלמי. ואכן, כתב המהרש"א (על התוס' שם) שרק הקושיה השניה תורצה ולא הקושיה הראשונה. שנית, אם דברי הגמרא בחגיגה מושתתים על הדרשה בפסחים, היה לה לגמרא בחגיגה להביא את הדרשה הבסיסית ללמד שאין שמחה אלא בבשר קרבנות, ועל יסוד זה לבאר באילו קרבנות ניתן לקיים מצווה זו, ולא לבנות בניין בלי להניח את יסודותיו.

נראה שניתן ליישב את הקושי הראשון בשני אופנים: באופן ראשון ניתן להבין שהסיבה שהגמרא בחגיגה לא הביאה את הלימוד מהר עיבל היא שאם לומדים משם את גדרי השמחה, עלולים לרבות רק שלמים ולא חטאות ואשמות. ובאופן שני ניתן להבין שלפי הבבלי אף עוף ומנחה יכולים להיקרא "זבח" למרות שאינם נשחטים, וכעין מה שמצינו (תנחומא, ויקרא ס"ח) שברית מילה נקראה זבח, וכן הקרבת אדם נקראה זביחה (מ"א יג, ב; הושע יג, ב) למרות שהמתתו לא הייתה בהכרח בדרך של שחיטה. ואמנם הירושלמי מיעט עופות מלשון זביחה, משום שהפירוש המקורי למילה זביחה הוא שחיטה², ועופות אינם נזבחים אלא נמלקים, אך הבבלי לא ראה בזה הכרח³. וביישוב הקושי השני נראה שאמנם הגמרא בחגיגה לא הביאה את הדרשה הבסיסית, אך היא בהחלט התבססה עליה, בכך

2. ראה בראשית לא, נד וברש"י; דברים יב, כא.

3. וכל שכן לשיטת הר"ד דלהלן שמצוות שמחה מתקיימת בבשר חולין, שאין למעט עופות מלשון זבח, דעופות חולין נשחטים ולא נמלקים.

שצמצמה את השמחה רק לבשר קרבנות, ולכן לא ראו התוס' קושי בכך שהוסיפו למהלך הגמרא את הדרשה הבסיסית מהר עיבל שרק בקרבנות מתקיימת מצוות שמחה.

הראשונים נחלקו בעניין קיום מצוות שמחה בבשר חולין

ובדברי התוס' מבואר שמצוות שמחה מתקיימת דווקא באכילת בשר קרבנות ולא בבשר חולין. אמנם, לשון הגמרא בחגיגה היא לשון של ריבוי ולא של מיעוט: "לרבות כל מיני שמחות", וייתכן להבין שהריבוי של הקרבנות השונים לא בא אלא ללמד שניתן לקיים את מצוות השמחה גם בקרבנות, ובשונה משלמי חגיגה שהתבאר בגמרא (שם) שאין להביאם מדבר שבחובה אלא רק מן החולין. וכן נראה מדברי הר"ד (פסקים, חגיגה ח' ע"א), דז"ל: "תנו רבנן ושמחת בחגך לרבות כל מיני שמחות לשמחה, פירוש, מדלא כתיב וזבחת שלמים ושמחת, אלא ושמחת בלחוד, שמע מינה לא הקפידה תורה אלא שיאכל בשר וישמח, ואפילו אם יש לו בשר (שאינו) [שאינו] מן החולין, יוצא בר", עכ"ל. ונראה מדבריו דכל שכן שיוצא בבשר מן החולין. ונראה שהסיבה שהתוס' ניידו מפירוש זה היא רצונם להשוות את הסוגיות, דהא לפי הגמרא בפסחים השמחה היא דווקא שמחת קרבן, שאם לא כן, לא היה הבדל בין זמן הבית לזמן הזה, ואילו לפי הר"ד צריך לומר שיש בדבר מחלוקת סוגיות⁴. ובאמת, מדברי תוס' הרא"ש מוכח שמצד מצוות השמחה אין ריעותא בבשר חולין, "דמקרי שפיר שמחה", ורק הילפותא מהר עיבל מלמדת שצריך בשר קרבן.

ואולי יש לפרש גם את דברי הר"ד כדברי התוס', ולהבין בדעתו שכאשר אין אפשרות להקריב קרבנות, תקנו חז"ל שלא לקיים את מצוות השמחה בבשר למרות שעקרונית הדבר אפשרי. ועוד אפשר לומר שכל כוונת הר"ד לומר שמקיימים את המצווה בכל הקרבנות ולא רק בשלמים. אך מפשטות דבריו אין נראה כן. ויש לציין שבגמרא (ביצה יט ע"ב) נאמר שיוצאים ידי חובת שמחה בקרבן תודה, והרא"ה (ד"ה ויוצא) כתב בביאור הדברים וז"ל: "ואף על גב דשלמי שמחה נמי דבר שבחובה הוא כדכתיב ושמחת בחגך, ואין שמחה אלא בבשר כדאיתא (במ"ק) [בפסחים], התם אין החובה אלא שיהא לו בשר הרבה ולבני ביתו ולרבות

4. ולהלן יתבאר שגם בפסחים ייתכן שיש מחלוקת בין שתי ברייתות שהובאו. אך שם לא הועלתה האפשרות של שמחה בבשר שאינו בשר קרבן.

בשמחה, וכל שיש לו בשר הרבה יצא ידי חובה", עכ"ל. וגם מדבריו נראה שניתן לקיים את מצוות השמחה בבשר חולין, וזו הסיבה שמקיימים אותה בקרבן תודה שהוא דבר שבחובה. אמנם, גם כאן אין הכרח גמור, וניתן להבין שכוונתו לומר שמקיימים את המצווה בכל קרבן שהוא. ויעוין עוד במכתב החזו"א לבעל האבי עזרי (נדפס בסוף אבי עזרי ח"ג).

ביאור דברי התוס' בפסחים והיחס בינם ובין דברי התוס' בחגיגה

והתוס' בפסחים (שם ד"ה וזבחת) כתבו וז"ל: "תימה, דהאי קרא בהר עיבל כתיב, ולא מייתי קרא ד'ושמחת בחגך' דדרשינן מיניה בחגיגה לרבות כל מיני שמחות לשמחה, מכאן אמרו ישראל יוצאין ידי חובתן בנדרים ונדבות. וי"ל משום דהכא בהדיא כתיב 'וזבחת שלמים ושמחת'", עכ"ל. וכוונתם להקשות מדוע צריך את הפסוק מהר עיבל ולא מספיק הלימוד מושמחת בחגך, ותירצו שהלימוד מהר עיבל עדיף משום שמפורש בו ששמחה היא באכילת בשר. והדברים משלימים לדברי התוס' בחגיגה. התוס' בחגיגה הסבירו מה מוסיפה כל דרשה על חברתה – הדרשה בפסחים מלמדת שצריך דווקא קרבן, והדרשה בחגיגה מלמדת באילו קרבנות מקיימים מצוות שמחה, והתוס' בפסחים מיישבים את הקושי שלכאורה הדרשה בחגיגה כוללת בתוכה גם את עצם החידוש שצריך דווקא קרבן, ותירצו שהדבר נדרש בפסחים בצורה יותר ברורה. ואזלו בזה התוס' לשיטתם שמצוות שמחה צריכה להתקיים דווקא בבשר קדשים ולא בבשר חולין.

סיכום האמור עד כאן

בגמרא בחגיגה נאמר שניתן לקיים את מצוות השמחה באכילת כל מיני קרבנות, למעט עופות ומנחות. בגמרא בפסחים נאמר שבזמן הבית אין שמחה אלא בבשר, ומוכח מזה שהשמחה היא דווקא בבשר קרבן. התוס' בשני המקומות הסבירו שהדרשות משלימות זו את זו – הדרשה הראשונית מבחינה הגיונית היא דרשת הגמרא בפסחים, המלמדת שמצוות השמחה מתקיימת דווקא בבשר, ועל גביה באה דרשת הגמרא בחגיגה ומגדירה את סוג הבשר שבו מתקיימת מצוות שמחה. לעומתם, מדברי הר"ד נראה שהבין שחידוש הגמרא בחגיגה הוא שמצוות שמחה מתקיימת אפילו בבשר קרבנות שהוא דבר שבחובה, ומכך יש ללמוד שהיא מתקיימת גם בבשר חולין. ולפי דרכו נראה שיש מחלוקת בין הסוגיות בשאלה האם מקיימים את מצוות השמחה באכילת בשר חולין.

ב. היחס בין הברייתות בפסחים

דברי הברייתות בעניין הקיום המעשי של מצוות השמחה ברגל

נאמר בגמרא (פסחים קט ע"א): "תנו רבנן: חייב אדם לשמח בנו ובני ביתו ברגל⁵, שנאמר: 'ושמחת בחגך'. במה משמחם, ביין. רבי יהודה אומר: אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן. אנשים בראוי להם – ביין, ונשים במאי? תני רב יוסף: בבבל בבגדי צבעונין, בארץ ישראל בבגדי פשתן מגוהצין. תניא: רבי יהודה בן בתירא אומר: בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר, שנאמר: 'וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך'. ועכשיו שאין בית המקדש קיים אין שמחה אלא ביין, שנאמר: 'ויין ישמח לבב אנוש', ע"כ.

שתי אפשרויות בהבנת היחס בין הברייתות

ניתן להבין בשני אופנים את היחס בין דברי ת"ק ורבי יהודה בברייתא הראשונה ובין ר' יהודה בן בתירא בברייתא השנייה. אפשרות ראשונה היא להעמיד את דברי ת"ק ורבי יהודה דווקא שלא בזמן הבית, אך בזמן הבית הם מודים לר' יהודה בן בתירא שהשמחה היא בבשר⁶. ואפשרות שניה היא להבין שמצוות השמחה כוללת גם את הקרבת הקרבן וגם את שאר דרכי השמחה שנזכרו בברייתא הראשונה, ולפי זה גם בזמן הבית יש מצווה לשמוח ביין לת"ק ולרבי יהודה, ולרבי יהודה יש גם אופני קיום למצוות השמחה לנשים, ושניהם חלוקים על ר' יהודה בן בתירא שסבר שאין מצוות שמחה ביין בזמן הבית.

ולכאורה יש להקשות על ר' יהודה בן בתירא, דממה נפשך, אם מצוות השמחה יכולה להתקיים בשתיית יין, משום שנאמר בו "ויין ישמח לבב אנוש", מדוע בזמן הבית אין שמחה אלא בבשר. ואם המצווה אינה יכולה להתקיים בשתיית יין, מדוע שלא בזמן הבית יש חיוב לשנות יין. ונראה שבאמת אפשר לשמוח גם ביין אלא שהשמחה המובחרת היא בבשר, ולכן בזמן הבית יש לאכול

5. בפטות נראה שהסיבה שהמצווה מוטלת על אבי המשפחה היא שהוא בעל האמצעים והיכולת לקנות מאכלים ובגדים.

6. ולפי הבנה זו נמצא שר' יהודה בן בתירא מסכים לת"ק, שהרי אמר שהשמחה היא בבשר או יין ולא חילק בין אנשים לנשים. ולשונו היא "אין שמחה אלא ביין", ומשמע מזה שזו דרך השמחה היחידה שנצטוונו עליה.

בשר, דכיוון שאפשר לקיים את מצות השמחה באופן המובחר, יש חיוב לעשות כך. ושלא בזמן הבית, כיוון שאי אפשר לקיים את המצווה באופן השלם, יש חיוב לקיימה עכ"פ באופן החלקי, דהיינו בשתיית יין.

ברמב"ם מבואר שמצוות השמחה מתקיימת מדאורייתא גם בקרבן וגם בשאר אופני השמחה

והרמב"ם (פ"ו ה"ז-ה"ח) כתב וז"ל: "זי] שבעת ימי הפסח ושמונת ימי החג עם שאר ימים טובים, כולן אסורין בספד ותענית. וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב, הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלווים עליו, שנאמר: 'ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך'. אף על פי שהשמחה האמורה כאן היא קרבן שלמים, כמו שאנו מבארין בהלכות חגיגה (פ"א ה"א), יש בכלל אותה שמחה לשמוח הוא ובניו ובני ביתו כל אחד ואחד בראוי לו. [יח] כיצד, הקטנים, נותן להם קליות ואגוזים ומגדנות; והנשים, קונה להן בגדים ותכשיט כפי ממונו; והאנשים, אוכלין בשר ושותין יין; שאין שמחה אלא בבשר, ואין שמחה אלא ביין", עכ"ל. ומבואר בדבריו שבכלל מצות שמחה כלולים שני דברים: מצוות שלמי שמחה, והמצווה לשמוח הוא ובניו ובני ביתו כל אחד כראוי לו. והיינו כהבנה השניה הנ"ל, שהברייתא הראשונה נאמרה גם בזמן הבית. ופסק כדברי הברייתא הראשונה שמצוות שמחה ביין נוהגת גם בזמן הבית, ושלא כר' יהודה בן בתירא.

כן עולה מדבריו בספר המצוות

וכן כתב הרמב"ם בספר המצוות (מ"ע נד): "שנצטוינו בשמחה ברגלים, והוא אמרו יתעלה: 'ושמחת בחגך'. והיא המצוה השלישית משלוש מצוות הנוהגות ברגל. והעניין הראשוני שאליו נרמז במצוה זו הוא להקריב קרבן שלמים בהכרח. ושלמים אלו נוספים על שלמי חגיגה והם נקראים בתלמוד שלמי שמחה. ועל הקרבת שלמים אלו אמרו נשים חייבות בשמחה. וכבר אמר הכתוב: וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך. וכבר נתבארו גם דיני מצוה זו בחגיגה. ובכלל אמרו 'ושמחת בחגך' מה שאמרו גם כן שמח בכל מיני שמחה, מהן אכילת הבשר בחגים ושתיית היין ולבישת [בגדים] חדשים וחילוק פירות ומיני מתיקה לנערים ולנשים. והשחק בכלי הזמן והריקוד במקדש דווקא והיא שמחת בית השאובה. וכל זה נכלל בכלל אמרו 'ושמחת בחגך'. והחמור שבהם חיוב שתיית היין דוקא כיון שהוא מיוחד בשמחה", עכ"ל. הרי מפורש בדבריו שלמד גם את

הקרבת שלמי שמחה וגם את השמחה ביין ובשאר מיני שמחה מהפסוק "ושמחת בחגך".

כן מבואר בדברי חז"ל במקומות נוספים, ושהדבר הוא מדאורייתא

והרשב"ש (סי' קעו השני) ציין לדברי הגמרא (פסחים ע' ע"ב - עא ע"א) שמהם מוכח שמצוות השמחה אינה מסתכמת באכילת בשר קרבנות. נאמר שם ששלמים ששחטן בערב יו"ט אינו יוצא בהם משום שמחה, דבעינן זביחה בשעת שמחה. והקשו על כך: "מתיב רבא: ההלל והשמחה שמנה, ואי אמרת בעינן זביחה בשעת שמחה, הא זמנין סגיאין דלא משכחת לה אלא שבעה, כגון שחל יום טוב הראשון להיות בשבת. אמר רב הונא בריה דרב יהודה: משמחו בשעירי הרגלים. אמר רבא: שתי תשובות בדבר, חדא, דשעירי הרגלים חי נאכלין צלי אין נאכלין ושמחה בחי ליכא, ועוד, כהנים אוכלין וישראל במה שמחים. אלא אמר רב פפא: משמחו בכסות נקיה ויין ישן", ע"כ. וגם מכאן מוכח שהמצווה מתקיימת באופנים נוספים וכמו שכתב הרמב"ם, ולא רק בשלמי שמחה.

אף מהברייתא שהובאה לעיל (פסחים קט ע"ב) עולה שעל ידי יין ושאר מיני שמחה מקיימים מצות שמחה מדאורייתא, דלשונה היא: "חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל, שנאמר: 'ושמחת בחגך'. במה משמחם, ביין. רבי יהודה אומר: אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן", ומשמע שמדובר על קיום מצות עשה מדאורייתא של "ושמחת בחגך". וכך משמע גם מדברי ר' יהודה בן בתירא שאמר: "בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר, שנאמר: 'וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך', ועכשיו שאין בית המקדש קיים אין שמחה אלא ביין, שנאמר: 'יין ישמח לבב אנוש'". ומשמע שרמת החיוב בזמן הבית ושלא בזמן הבית שווה, ואם בזמן הבית יש מצות שמחה מדאורייתא, ממילא גם בזמן הזה יש מצות שמחה מדאורייתא, והיא מתקיימת בשתיית יין.

ובגמרא (מ"ק יד ע"ב) נאמר: "אבל אינו נוהג אבילותו ברגל, שנאמר: 'ושמחת בחגך'. אי אבילות דמעיקרא הוא, אתי עשה דרבים ודחי עשה דיחיד, ואי אבילות דהשתא הוא, לא אתי עשה דיחיד ודחי עשה דרבים", ע"כ. ומפורש לכאורה ששמחה כפשוטה ברגל היא מצות עשה, והמצווה אינה מסתכמת בשלמי שמחה. ואולם בתוס' (שם ד"ה עשה) דחו את הראיה הזו, וז"ל: "עשה דיחיד – משמע דאבילות איכא עשה דאורייתא, מדלא קאמר ודחי עשה דרבנן. והאי דקאמר לעיל (יא ע"ב) לא מבעיא ימי אבלו דרבנן, היינו עשיית מלאכה, דנפקא לן (שם טו ע"ב)

באסמכתא מוהפכתי חגיכם לאבל, אבל גוף האבילות דאורייתא. מיהו נראה לי דשמחת הרגל נמי דרבנן, ושמחת היינו בשלמי שמחה, כדאיתא בחגיגה (ה' ע"א), עכ"ל. ועכ"פ, לדעת הראשונים הסבורים שאבלות יום ראשון מדאורייתא (רי"ף ברכות י' ע"א בדפיו, רמב"ם הל' אבל פ"א ה"א, ועוד), שפיר יש להוכיח מדברי הגמרא הללו שגם בזמן הבית, מצוות שמחה דאורייתא אינה מסתכמת בהבאת שלמי שמחה. וכן כתב השאגת אריה (ריש סי' סה).

וכן מבואר במדרש הגדול (דברים טז, יד): "ושמחת בחגך", אלו שלמי שמחה. נאמר כאן שמחה ונאמר להלן (כז, ז) 'שמחה', מה להלן שלמים אף כאן שלמים... דבר אחר, 'ושמחת בחגך', שמח בכל מיני שמחה. מכאן אמרו: חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל. במה משמחן, בין. ר' יהודה בן בתירה אומר: בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר וכו', עכשיו אין שמחה אלא בין... תנו רבנן: חייב אדם לשמח את בני ביתו ברגל... ובמה משמחן, ר' יהודה אומר: אנשים בראוי להם ונשים בראוי להם... דבר אחר: 'ושמחת בחגך', זו שמחת בית השאבה... דבר אחר, 'ושמחת בחגך', מכאן אמרו אין נוהגין אבילות במועד, ע"כ. הרי מבואר ששמחת אנשים בראוי להם ונשים בראוי להן היא חלק ממצוות שמחה דאורייתא, וכן שמחת בית השואבה.⁷

ג. דברי הרמב"ם בעניין שמחה באכילת בשר בזמן הזה

לא ברור מה מקורו של הרמב"ם שהצריך אכילת בשר בזמן הזה

ובדברי הרמב"ם מבואר שמצוות אכילת בשר נוהגת גם בזמן הזה. וכן מבואר בדברי המאירי (פסחים קט ע"א ד"ה חיב) והטור (או"ח סי' תקכט אות ב). ודבריהם צריכים ביאור, שהרי בכל הברייתות הנ"ל לא הובאה דעה המחייבת אכילת בשר שלא בזמן הבית. ומלשון הרמב"ם משמע שמקורו הוא בדברי הגמרא בפסחים, ששם נאמר שהשמחה היא לכל אחד כראוי לו ולנשים קונה בגדים. אבל קשה, דר' יהודה בן בתירה אומר שדווקא בזמן הבית השמחה היא בבשר, אבל שלא בזמן הבית אין שמחה אלא בין, וצריך ביאור אפוא מנין למד הרמב"ם שגם בזמן הזה

7. אמנם ידוע שבעל מדרש הגדול העתיק דברים שונים מהרמב"ם, אך כאן אין נראה שמקורו ברמב"ם, כיון שאין זו העתקה מלשון הרמב"ם, בניגוד לדברים אחרים בחיבור זה שניכר שהעתיק מהרמב"ם מילה במילה. ולכן נראה שיש כאן מדרש של חז"ל.

יש לאכול בשר ולשתות יין⁸. וכן הקשה הב"י (סי' תקכט אות ב) וז"ל: "ויש לתמוה על הרמב"ם למה הצריך שיאכלו בשר וישתו יין, דהא בברייתא קתני דבזמן הזה אין שמחה אלא ביין, ומשמע דביין סגי בלא בשר", עכ"ל.

הסבר הים של שלמה

ובים של שלמה (ביצה פ"ב סי' ה' ד"ה וכתב מהר"י) הביא את קושיית הב"י, וכתב וז"ל: "ואני אומר דר' יהודה בן בתירא לא בא למעט אכילת בשר, פשיטא שאין שמחה אלא בבשר, דהא שמחת יו"ט היא הסעודה, ולא נקרא הסעודה להיות בו לב טוב ושמחה בלא אכילת בשר. אלא שבזמן שבית המקדש היה קיים היו אוכלין בשר שלמים והיו עומדין על קרבנותיהם היה מספיק להם שמחה זו אפילו היו שותין מים בתוך הסעודה, אם לא לכוס של ברכה, אי נמי היה שותין בצמצום כפי צורך אכילה או מזוג הרבה ולא היה שותין לרוות גופו כדי לשמוח ביו"ט, אבל עכשיו שאין לנו שמחת שלמים והמקדש חרב וערבה כל שמחה, אין שמחה אלא ביין, וזולתה אינו יוצא ידי חובה בשמחת יו"ט", עכ"ל.

קשיים בהסבר זה

ואולם נראה לכאורה שעיקר הקושי לא תורן, דעדיין לא נאמר דין שמחה בבשר שלא בזמן הבית, ולא ברור אפוא מנין למד הרמב"ם שיש דין כזה. ומה שכתב הי"ש"ש "פשיטא שאין שמחה אלא בבשר", אינו ברור לכאורה, דר' יהודה אמר זאת דווקא על בשר קרבנות ולא על בשר דעלמא, ואדרבה, מיניה וביה נראה שבבשר דעלמא אין זה פשוט, וכנ"ל. ומלבד זאת נראה לכאורה שקשה להבין כן ברמב"ם, דברמב"ם משמע שגם בזמן הבית צריך לשתות יין, ואין בדבריו חילוק בין זמן הבית לזמן הזה, ואילו לפי הבנת הי"ש"ש בדברי ר' יהודה בן בתירא, בזמן הבית אין צריך לשתות יין אלא די באכילת בשר שלמים.

8. הבני שמואל (על הרמב"ם פ"ו הי"ח) כתב בדעת הרמב"ם שבזה"ז אין חובה גם לאכול בשר וגם לשתות יין אלא אפשר או לאכול בשר או לשתות יין. וכעין זה כתבו הכפות תמרים (סוכה מב ע"ב ד"ה ההלל, בתירוצו הראשון) והנשמת אדם (כלל קד אות א). אך לכאורה זהו דוחק בלשון הרמב"ם "אין שמחה אלא בבשר ואין שמחה אלא ביין", דמשמע דבעי תרווייהו, וגם מדברי הרמב"ם "והאנשים אוכלין בשר ושותין יין" משמע שמצוות השמחה מתקיימת בשניהם.

הסבר הב"ח

והב"ח (א"ח סי' תקט ד"ה כתב הרמב"ם) כתב שמקורו של הרמב"ם הוא במשנה (חולין פג ע"א): "בארבעה פרקים בשנה המוכר בהמה לחבירו צריך להודיעו אמה מכרתי לשחוט, בתה מכרתי לשחוט. ואלו הן: ערב יום טוב האחרון של חג, וערב יום טוב הראשון של פסח, וערב עצרת, וערב ראש השנה", ע"כ. ופירש רש"י וז"ל: "בארבעה פרקים בשנה – דרך ישראל לעשות סעודות", עכ"ל. ובפשטות נראה שדין זה נוהג אף בזמן הזה, ואם כן יוצא שגם בזמן הזה שמחים ע"י אכילת בשר חולין. ולכן פירש הרמב"ם את דברי ר' יהודה בן בתירא שרצונו לומר שבזמן הבית אין עיקר שמחה אלא ע"י שלמים ובזמן הזה עיקר שמחה בין, אבל באמת גם בזמן הזה יש לאכול בשר חולין. וכעין זה כתב גם הכפות תמרים (סוכה מב ע"ב ד"ה ההלל, בתירוצו השני).⁹

קשיים בהסבר זה

ואולם לכאורה אין מהמשנה בחולין ראייה שצריך לשמוח דווקא בבשר, דכוונת המשנה שאם אדם קונה בהמה בזמנים אלו, מסתמא הוא קונה אותה בשביל לשוחטה היום, אבל אין זה אומר שיש דין מחייב המצריך לשחוט בהמות בזמנים אלו. ועוד יש להעיר שמהמשנה נראה שבי"ט הראשון של חג ובחוקה"מ לא היו רגילים לקנות בהמות, ואילו הרמב"ם כתב שבכל המועדים יש לאכול בשר, ובכלל זה גם הימים הללו. ושוב שמענו ממו"ר המנחת אשר שליט"א שדחה כן את הראייה מהמשנה בחולין.

אין ללמוד ממה שנאמר שבשר משמח שיש חיוב לאוכלו במועד

ויש להעיר שמצאנו בחז"ל קשר בין אכילת בשר לשמחה. במשנה (תענית כו ע"ב) נאמר: "ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין. לא יאכל בשר ולא ישתה יין", ע"כ. והכפות תמרים (שם) ציין למשנה זו שממנה עולה שבשר חולין

9. והב"ח הביא ראייה נוספת לדבריו, דבגמרא (שבת קיח ע"ב) "נמי קאמר במה מענגו לשבת בבשר שמן ובדגים גדולים". ונראה שהבין הב"ח שכיון שבשר מענג, ממילא הוא גם משמח. אולם לפנינו בגמרא לא נאמר "בבשר שמן", אלא "בתבשיל של תרדין ודגים גדולים וראשי שומין". גם ברי"ף וברמב"ם (הל' שבת פ"ל ה"ז) לא נזכר בשר שמן, ואף הדק"ס לא הביא גירסה זו.

משמח. אך נראה פשוט שלא ניתן להביא מקור לדברי הרמב"ם מדברי הגמרא הללו, דהטעם לאיסור בשר בסעודה המפסקת הוא משום שיש להצטער בסעודה זו, וכמו שגם אין לאכול בה שני תבשילים אע"פ שפשוט שאי אפשר לצאת ידי חובת שמחה בשני תבשילים. והטור (או"ח סי' תקנב אות ב) כתב שאע"פ שאין שמחה בעופות, מכל מקום אין לאכול בסעודה המפסקת עוף, "שלא משום שמחה לבד אסרו בשר אלא כדי להרבות אבל", ודלא כראב"ה (הל' תענית סי' תתפח) ור' שמואל בר נטרונאי (הר"ד בראב"ה שם) שהתירו אכילת עוף בסעודה מפסקת משום שאין שמחה בעופות. ובאמת לשון הכפות תמרים היא "ויש סמך דבבשר חולין איכא שמחה", הרי שלא ראה בזה ראייה גמורה.

ועל כל פנים, בגמרא (סנהדרין ע' ע"א) נאמר שאיסור בשר בסעודה המפסקת הוא משום שבשר הוא משמח, וז"ל הגמרא: "הכא מאי¹⁰, התם¹¹ משום שמחה הוא, כל זמן שהוא כשלמים נמי אית ביה שמחה. הכא משום אימשוכי הוא, ובכל שהוא לא מימשיך", ע"כ. הרי שיש שמחה בבשר. אמנם נראה שעדיין לא ניתן להשתית את דברי הרמב"ם על דברי הגמרא הללו, דברור שיש בעולם מיני שמחה רבים, וכדי לקבוע שיש חיוב לאכול דווקא בשר, וששמחה בדרכים אחרות אינה מספיקה, צריך מקור בדברי חז"ל הקובע שיש חיוב לאכול בשר במועד.

דברי הרמב"ם מיושבים לפי הבנת הר"ד

אמנם לפי הבנת הר"ד הנ"ל, מובן היטב מה המקור למצוות אכילת בשר חולין. כפי שהתבאר, לדעת הר"ד גם בזמן הבית לא היה צורך להביא דווקא קרבנות, ולא באה הברייתא בחגיגה אלא לומר שניתן לצאת בהם ידי חובת שמחה למרות שהאדם כבר מחויב להביאם מטעם אחר. ודלא כר' יהודה בן בתירא שתלה את השמחה בכך שבית המקדש קיים. ולפי זה מובן בפשטות מה המקור לכך שמצוות שמחה בבשר נהגת גם בזמן הזה.

10. בבן סורר ומורה, מה נחשב בשר מליח שאינו נעשה על ידו בן סורר ומורה.

11. בסעודה מפסקת, שכל זמן שלא עבר עליו שני ימים ולילה אחד במלחו עדיין אינו נחשב מליח.

ד. שיטת התוספות ושיטת הריטב"א

שתי אפשרויות בהבנת שיטת התוס'

והתוס' (פסחים שם ד"ה במה) כתבו וז"ל: "במה משמחן ביין – היינו בזמן הזה, אבל בזמן הבית אין שמחה אלא בבשר", עכ"ל. וכעין זה כתבו במקום נוסף (קידושין לד ע"ב ד"ה אשה). ניתן להבין את דבריהם בשני אופנים: ניתן להבין שהברייתא קובעת שיש מספיק לקיום מצוות שמחה, וזה נכון דווקא בזמן הזה, שהרי בזמן הבית יש צורך גם בקרבן. ולפי הבנה זו, ייתכן שגם בזמן הבית יש צורך בשתיית יין. אך ניתן להבין שהברייתא קובעת שיש צורך ביין לקיום מצוות שמחה, ובזמן הבית אין צורך בשתיית יין, ולכן מוכח שהברייתא מדברת בזמן הזה. ולפי זה ייתכן שבזמן הזה יש לאכול גם בשר, בנוסף לשתיית היין. ועל כל פנים, לפי שתי ההבנות הללו עולה כי דברי הברייתא לגבי שתיית יין אינם מתייחסים לזמן הבית. ובזה חלוקים התוס' על הרמב"ם שהבין שהברייתא דשתיית יין נאמרה גם בנוגע לזמן הבית.

לפי האפשרות הראשונה בזמן הבית די בבשר קרבן ואין מצווה ביין, וכן כתב הריטב"א

והנה, לפי האפשרות הראשונה בהבנת דברי התוס', הפירוש של דברי ר' יהודה בן בתירא "ועכשיו שאין בית המקדש קיים אין שמחה אלא ביין", הוא שבזמן הזה מספיק לשתות יין כדי לקיים את מצוות השמחה. ולפי זה גם את הרישא של דברי ר' יהודה בן בתירא: "בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר", יש לפרש שבזמן הבית אין צורך בדבר נוסף מלבד בשר. ואם כן, נמצא שלפי התוס' בזמן הבית מספיק לאכול בשר שלמים ואין צורך בשתיית יין. וכן מבואר בדברי הריטב"א (קידושין לד ע"ב ד"ה ומהדינין), שכתב וז"ל: "והאי שמחה דאמרינן בכל דוכתא, בזמן שבית המקדש קיים הוא בבשר, כלומר בשלמי שמחה... ובזמן שאין בית המקדש קיים, בבבל בבגדי צבעונים ובא"י בבגדי פשתן המגוהצין כדאיתא התם, וכן עיקר", עכ"ל. הרי שכל אחד מאופני השמחה מיוחד לזמן מסוים, ואין שני מלכים משמשים בכתר אחד.

לפי הריטב"א והר"ן אין חיוב באכילת בשר או בשאר המעשים שנזכרו בגמרא
ואולם במקום אחר מבואר שרוח אחרת הייתה עם הריטב"א, דכך כתב
(סוכה מב ע"ב ד"ה ההלל): "אע"ג דקיי"ל אין שמחה אלא בבשר, ועיקרו בשלמי
שמחה, וכי מקלע שבת ביום ראשון¹² אי אפשר בשלמים... מכל מקום הא
איתא לשמחה בשר של חולין או בשאר מיני שמחות, כיון דלא אפשר בבשר
שלמים. שלא אמרו שאין שמחה אלא בבשר אלא למצווה מן המובחר כל
היכא דאפשר, אבל לא לעכב", עכ"ל. ומבואר בדבריו שאפילו בזמן הבית אין
חיוב לאכול בשר מעיקר הדין, אלא רק למצווה מן המובחר. ועוד נראה מדבריו
שגם אכילת בשר חולין אינה חיוב גמור אלא רק מצווה מן המובחר, דהא כתב
שכשאין בשר קרבן, המצווה תקיימת "בבשר של חולין או בשאר מיני שמחות",
ומשמע דבחדא מינייהו סגי. וכן הובאו הדברים בר"ן (סוכה כא ע"א בדפי הרי"ף ד"ה
והשמחה).

כך נראה מדברי הרשב"ש

והרשב"ש (סי' קעו השני) כתב שאדם שנשבע שלא לאכול בשר בשבתות
וימים טובים, אינו נחשב לנשבע לבטל את המצווה, "שמה שאמרו אין שמחה
אלא בבשר, אין הדברים אמורים אלא בבשר קדשים, ועל כן אמרו בפרק
ערבי פסחים: בזמן שבית המקדש קיים אין שמחה אלא בבשר. ואף בזמן
שבית המקדש קיים, הנשבע שלא לאכול בשר בימים טובים, שבועתו חלה
ואינה לבטל את המצווה, מפני ששמחת יום טוב אינה תלויה דוקא בבשר,
שהרי יום טוב ראשון שחל להיות בשבת לא היו יכולין לשמוח בבשר שלמי
חגיגה לפי שאין שוחטין אותן בשבת ואף לא בערב שבת, והיתה מתקיימת
השמחה בבשר חולין או בכסות נקיה וביין ישן כדאיתא במסכת פסחים פרק
אלו דברים (עא ע"א)", עכ"ל. ומבואר בדבריו שניתן לקיים לכתחילה את מצוות
השמחה גם ללא בשר. ונראה שהבין כריטב"א שאכילת בשר היא רק למצווה מן
המובחר.

12. דהיינו ב"ט ראשון.

ה. שיטת ר' אליעזר בהגדרת מצוות השמחה במועד

קושי בהבנת גדר מצוות שמחה לשיטת ר' אליעזר

נאמר בגמרא (ביצה טו ע"ב): "רבי אליעזר לטעמיה, דאמר: שמחת יום טוב רשות. דתניא, רבי אליעזר אומר: אין לו לאדם ביום טוב אלא או אוכל ושותה או יושב ושונה. רבי יהושע אומר: חלקהו, חציו לה' וחציו לכם. אמר רבי יוחנן: ושניהם מקרא אחד דרשו. כתוב אחד אומר (דברים טז, ח) 'עצרת לה' אלהיך', וכתוב אחד אומר (במדבר טז, לה) 'עצרת תהיה לכם', הא כיצד? רבי אליעזר סבר: או כולו לה' או כולו לכם, ורבי יהושע סבר: חלקהו, חציו לה' וחציו לכם", ע"כ. ולכאורה מבואר בדברי הגמרא שלר' אליעזר אין חיוב לשמוח ביו"ט. ויש להבין כיצד הדבר מתיישב עם ציווי התורה לשמוח בחג.

והיה מקום להבין שגם ר' אליעזר מודה שצריך לאכול ביו"ט, אלא שמלבד זמן האכילה הקצר רשאי האדם ללמוד כל היום ולא לעסוק הרבה באכילה ושתיה. ומה שאמר ששמחת יום טוב רשות, כוונתו לאותה שמחה שר' יהושע מצריך, ולא לעיקר דין השמחה. אך יש בזה דוחק, דמלשון "כולו לה'" נראה שניתן להקדיש ממש את כל היום לתורה ולתפילה.

ועוד היה אפשר לומר שר' אליעזר ור' יהושע נחלקו שלא בזמן הבית, שאז אין אפשרות לקיים מצות שלמי שמחה. ולכולי עלמא "ושמחת" היינו שלמי שמחה דווקא, ולא אכילת בשר חולין ושתית יין. וממילא המקור לאכילה ושתיה הוא מהפסוק "עצרת תהיה לכם", ועל זה נחלקו ר' אליעזר ור' יהושע. אך נראה שגם ההבנה הזו קשה, דכל כי האי, היה לה לגמרא לפרש שמדובר רק שלא בזמן הבית. ועוד קשה, שהרי ר' אליעזר דורש את שיטתו מפסוקים, ולא ניתן לומר שהפסוקים מתייחסים לזמן שאין הבית בנוי.

יישוב הקושי

וכבר התקשו בזה הראשונים. רבינו דוד (פסחים סח ע"ב ד"ה דתניא) כתב וז"ל: "אע"ג דאמרינן בעלמא דר' אליעזר סבר שמחת יום טוב רשות, אינו רשות ממש שיהיה יושב ובטל, דהא סוגיין בכולי תלמודא דביום טוב לא סגי דלא אכיל, ואין לומר בכלן שהוא במחלקת. אלא זהו רשות של ר' אליעזר, שיהיה יושב ושונה כדי לקיים הכתוב שאמר 'עצרת לה' אלהיך'. אבל שיהיה גוזר תענית על

עצמו ביום טוב, אי אפשר... לדברי ר' אליעזר הוא רשאי להיות יושב ושונה לקיים [עצרת לה' אלהיך או להיות אוכל ושונה לקיים] עצרת תהיה לכם, רשאי הוא לקיים אי זה מהן שירצה, ולדברי ר' יהושע צריך הוא לקיים את שתיהן, חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית המדרש, שאינו יוצא ידי חובתו בשמחת [יום טוב אלא באכילה ושתיה], עכ"ל. ונראה מדבריו שדווקא אדם שגוזר על עצמו תענית, מבטל בהכרח את מצוות השמחה, אך לא אדם שמרוב לימודו לא אכל ושתה¹³. ונראה שגם אדם שלא גזר על עצמו תענית, אך ביטלו מאכילה ושתיה אינו תוצאה של לימוד תורה, ביטל את מצוות השמחה, שהרי לא קיים 'עצרת לה' אלהיך'.

דברים שונים מעט כתב הרז"ה (פסחים יח ע"ב בדפי הר"ף ד"ה ור' יהושע), וז"ל: "ואפילו לר' אליעזר לא נפקא שמחת יו"ט מכלל מצוה לגמרי, אלא שיש לה חליפין ותמורה ביושב ושונה, לפיכך הוא קורא אותה רשות", עכ"ל. ובהמשך דבריו כתב שאפילו אדם שמסיח דעתו מהאכילה משום שעסוק בדברים אחרים ולא אוכל כלום, אינו עובר על ההלכה, משום שאין זו תענית של צער, ותענית שאינה של צער לא נאסרה בחוה"מ. וכן כתב המאירי (ביצה שם ד"ה וכלל הדברים), אחר שציין לכמה מקורות המתארים חכמים שצמו ביו"ט.

קיום דין חציו לה' וחציו לכם הלכה למעשה ביו"ט ובחוה"מ

ויש לבאר האם הדין דחציו לה' וחציו לכם נוהג גם בחוה"מ או רק ביו"ט. ועוד יש לבאר האם החצאים צריכים להיות שווים זה לזה או שלא¹⁴. לשון הרמב"ם (פ"ו ה"ט) היא: "אף על פי שאכילה ושתיה במועדות בכלל מצות עשה, לא יהיה אוכל ושונה כל היום כולו, אלא כך היא הדת, בבקר משכימין כל העם לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומתפללין וקורין בתורה בענין היום וחוזרין

13. והמהדיר (הערה 10) כתב שלפי זה נראה שמודה ר' אליעזר שיכול לקיים המצווה גם בחציו לה' וחציו לכם. אך לכאורה מבואר להדיא בגמרא שר' אליעזר חלוק על האפשרות הזו, והוא סבור ש"אין לו לאדם" אלא או יושב ושונה או אוכל ושונה.

14. הלשון "חציו" מופיעה פעמים רבות במובן של חלק שאינו בהכרח מחצית שווה מהשלם. כגון: "חציו שיעור אסור מן התורה" (יומא עג ע"ב ועוד), "בהמה חציה של עיר הנדחת וחציה של עיר אחרת, אסורה. עיסה חציה של עיר הנדחת וחציה של עיר אחרת, מותרת" (סנהדרין קיב ע"ב), ועוד.

לבתיהם ואוכלין, והולכין לבתי מדרשות קורין ושונין עד חצי היום, ואחר חצי היום מתפללין תפלת המנחה וחוזרין לבתיהן לאכול ולשתות שאר היום עד הלילה", עכ"ל. ונראה מדבריו שאין דין מחייב של חצאים שווים, ורק צריך לתת חלק לה' וחלק לכם ולא להיות "אוכל ושותה כל היום כולו". ועוד נראה פשוט מדבריו שדין זה נוהג גם בחוה"מ, שהרי כל ההלכות שקודם להלכה זו התייחסו לחוה"מ.

ואולם בים של שלמה (ביצה פ"ב סי' ה) כתב: "ומשום הכי נראה, שאין לאחר התפילה יותר מחצות, דהיינו י"ח שעות על היום", עכ"ל. והוכיח דבריו מהמסופר בגמרא (ביצה שם) שתלמידי ר' אליעזר יצאו באמצע הדרשה והלכו לבתיהם לאכול ולשתות, והגמרא תלתה את הנהגתם בדעת ר' יהושע ואת הנהגת ר' אליעזר שהמשיך את השיעור בדעתו הנ"ל. ומכך למד היש"ש "דלר' יהושע דהלכתא כוותיה, צריך להפסיק, שלא יהא יותר מחצי היום", ולא אומרים שמאחר שהתחילו בלימוד אין מפסיקים, משום שחצות היום הוא הזמן הקובע לעניין זה. והובאו דבריו בקצרה במג"א (הקדמה לסי' תקכט) ובמשנ"ב (סי' תקכט סק"א).

אמנם נראה שאין הכרח שהיש"ש חלוק על מה שהתבאר בדברי הרמב"ם, ואפשר שהיסוד לדבריו הוא האיסור להתענות עד חצות היום (ירושלמי תענית פ"ג ה"א ונדרים פ"ח ה"א; הובא ברי"ף שבת ה' ע"א בדפיו, ברא"ש שבת פ"א סי' כד ובטוש"ע סי' רפח ס"א). ולכן נראה שיש לנקוט לעיקר שאין חיוב לחלק את היום באופן שווה, וכפשוטו דברי הרמב"ם. וכן כתב בתשובות ונהגות (ח"ה סי' קנב): "אין החיוב דוקא לחלק את היום בשוה".

ו. היחס בין תחושת השמחה ובין המעשים המוזכרים בגמרא

המצווה מתקיימת גם בתחושת השמחה וגם במעשים שתיקנו חז"ל

ולפי האמור נראה שיש לפשוט את השאלה מה היחס בין תחושת השמחה ובין המעשים המסוימים שנזכרו בגמרא. דבדברי הרמב"ם (פ"ו ה"ז, הובאו לעיל עמ' מד) מבואר שכל המעשים מלבד אכילת בשר שלמים, לא נתקנו אלא כדי לקיים את הדין ש"חייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב הוא ובניו ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים עליו". וכן כתב להדיא היראים (סי' רכז): "כל שמחה הראויה לאדם לכל דבר המשמחו חייב לעשות ברגל וכל דבר שבלבו מוצא בו שמחה וקורת רוח

באכילה ובשתייה ובכל דבר ששמחה היא לו חייב לעשות ברגל, עכ"ל. והובאו דבריו בשבלי הלקט (סי' רסב) ובתניא רבתי (ס"ו ס"ח). הרי שישנה מצווה בעצם תחושת השמחה, ומצווה זו מתקיימת בכל דרך המביאה את האדם לשמחה. ומצווה זו היא מחייבת, אלא שאין הגדרה אחידה להרגשה שצריך להרגיש, והדבר דומה למצוות אהבת ה', יראת ה', אהבת ישראל, ועוד, שאין להן הגדרות אחידות, וכל אדם יכול ונדרש להתעלות בהן עוד ועוד. ואמנם, אדם שמופקע מתחושת השמחה, מבטל בזה מצוות עשה דאורייתא, וכפי שמוכח מקביעת הגמרא (מ"ק יד ע"ב, הובאה לעיל עמ' מה) שאין אבלות במועד משום שמצוות השמחה דוחה את האבלות.

ומה שתיקנו חכמים לשמוח באופנים מסוימים, הוא מפני שרוב ככל האנשים שמחים בעשיית מעשים כאלה. אך אדם מקיים מצווה דאורייתא גם אם שמח באופנים אחרים. ולפי זה נראה פשוט שאדם שאכילת בשר ושתיית יין אינן משמחות אותו, אינו מצווה על כך. וכן כתבו פוסקים רבים (ראה למשל מועדים וזמנים ח"ז סי' קיא; באר משה (שטרן) ח"ז הל' חוה"מ סי' ב; פסקי תשובות סי' תקכט הערה 39). ואולם אדם שהמעשים הללו משמחים אותו, ישמח בהם, ואף שישנם אופני שמחה נוספים, קבעו חז"ל את האופנים הללו לכל בית ישראל.

תחושת השמחה היא עיקר המצווה דאורייתא

ובשו"ע הרב (קונט"א לסי' רמב ס"א) כתב וז"ל: "אין שמחה אלא בבשר ויין, כמבואר ברמב"ם סוף פ"ו מהלכות יום טוב. אבל העונג בשאר דברים משמע שם דאינו אלא מדברי סופרים, כמו בשבת, עכ"ל¹⁵. ואולם לשון הרמב"ם היא: "וחייב אדם להיות בהן שמח וטוב לב, הוא ובניו ואשתו ובני ביתו וכל הנלווים עליו, שנאמר: 'ושמחת בחגך'", ע"כ. ומפשטות הדברים עולה שהיות האדם שמח וטוב לב הוא חלק מקיום מצווה של תורה ונלמד מהפסוק, וכן נראה מכמה סוגיות, וכפי שהתבאר לעיל (עמ' מד ואילך). וכן כתב התורת רפאל (וולוז'ין, א"ח סי' צב) בדעת הרמב"ם. ומלבד זאת, כתב החת"ס (חידושי סוגיות, ירושלים תש"ז, סי' ו; נדפס גם בחידושי הש"ס מהד' מכון חת"ס, מ"ק ח' ע"ב ד"ה וכבר הארכתי) שהפשט של הפסוק הוא

15. וראה פסקי תשובות (סי' תקכט הערה 35) שהבין בדעתו שיש חילוק בין מאכלים שאינם בשר ויין לדברים שאינם מאכלים. אך מפשטות דבריו נראה שכל שאינו בשר ויין, הוא בכלל "שאר דברים".

ציווי על תחושת השמחה, המתקיימת בכל מיני שמחה, והדינים שנאמרו בגמרא לא באו לבטל את הדין הזה אלא רק להוסיף עליו, דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. וכן כתבו עוד אחרונים (מג"א סי' תקמו סק"ד, שאג"א סי' סה-סח, שערי תשובה סי' תקכט סק"ד השני, מנ"ח סי' תפח אות ב, מועדים וזמנים ח"ז סי' קיא) שמדאורייתא מצוות השמחה מתקיימת בכל אופני השמחה. וכן כתב בשו"ת מנחת יהודה (לר' יהודה לייב בן יוסף הלוי מדברזינסקי, אר"ח סי' ה' ד"ה א"ו), וז"ל: "עיקר המצוה ברגל היא שיהיה שמח וטוב לב, דושמחת בחגיך כתיב, ושמחה היא בלב, והדברים הנ"ל שצריך לעשות הוא רק לעורר בהם שמחת הלב", עכ"ל. וכעין זה כתב בשבט הלוי (ה"ח סי' קכד): "דכל תוספת שמחה שבאה מחמת חדות היום היא בגדר שמחת יום טוב וחלק מהמצוה, אם כן פרחים לכבוד יום טוב ייתכן שהם בגדר זה, וכן בגדים וכה"ג או רקידה או טיול לכבוד השמחה של היום שגורם הרחבת הדעת".

ז. הכרעת השולחן ערוך והאחרונים

דברי השו"ע והאחרונים בעניין חיוב לאכול בשר במועד בזמן הזה

ובשו"ע (סי' תקכט ס"א-ס"ד) לא כתב שיש חיוב באכילת בשר ביו"ט, וכתב הביאור הלכה (ד"ה כיצד) דאזיל בזה לשיטתו בב"י (ראה לעיל עמ' מו), שהקשה על הרמב"ם שכתב שיש חיוב כזה, ולכן לא הביאו בשו"ע.

והמג"א (סק"ג) כתב: "ומצוה לאכול בשר (רמב"ם סמ"ק¹⁶ ב"ח יש"ש)", עכ"ל. וכן הובא במשנ"ב (סק"א). וכן כתב המג"א במקום נוסף (סי' רמט סק"ו) וז"ל: "ובעולת שבת (סי' רמט סוסק"ב) כתב הא דאין שמחה אלא בבשר, דוקא בזמן שביהמ"ק קיים, והוא בשר שלמי שמחה. ע"כ. ולא עיין בסנהדרין דף ע"ו, עכ"ל. אולם במקום שלישי (סי' תרצו סקט"ו) כתב המג"א וז"ל: "יום טוב נמי שמחה כתיב ביה, ואין חיוב לאכול בשר, רק בזמן שבית המקדש קיים. עיין סימן תקכט", עכ"ל. ולכאורה הדברים סותרים. וכתבו הדרכי תשובה (יר"ד סי' פט ס"ק יט) והשבילי דוד (אר"ח סי' תרצו סק"א) ביישוב הסתירה, שבזמן הזה אין חיוב לאכול בשר כפי שהיה בזמן הבית, אלא רק מצווה לכתחילה. וכן כתב בביאור הלכה (שם): "אין חובה לאכול

16. לכאורה ליתא בסמ"ק (סי' צה), וצ"ע.

עכשיו כיון שאין לנו בשר שלמים, ומכל מקום מצוה יש גם באכילת בשר כיון שנאמר בו שמחה". המורם מדבריהם, שאין חיוב לאכול בשר במועד בזמן הזה, אלא רק מצווה מן המובחר. וכן המנהג אצל רוב העולם, שאין מקפידים לאכול בשר בכל יום מימי המועד.

הלכה למעשה: שתיית יין

ובקובץ מבקשי תורה (כרך ב' גיליון ח' ס' מה) הובאה דעת הגר"ש אלישיב זצ"ל שיש לשתות רביעית יין בכל יום מימי המועד, והקשה לו חתנו יבלחט"א הגר"ח קנייבסקי מהמוכח בגמרא (עירובין מ' ע"ב, סוכה מז ע"ב) שלסתם אדם אין יין בימי חוה"מ, ותיירץ הגריש"א שדברי הגמרא אמורים על זמן הבית, שאז עיקר השמחה הוא באכילת בשר שלמים ואין חיוב לשתות יין, "אבל אחרי שחרב הבית שאין שמחה אלא ביין, בודאי כל יהודי השומר תורה ומצוות ידאג שיהיה יין כל ימות החג לקיים המצוה של 'ושמחת'", עכ"ל. ובלקט הלכות יום טוב וחוה"מ (דינר, פ"א הערה ב) הובא בשם הגר"ח קנייבסקי והגר"ש וואזנר שמספיק לשתות כלשהו יין ואין צורך ברביעית. ונראה שהגר"ח התקשה בתירוצו של חותנו הגריש"א, משום שמפשוטות הגמרא נראה שהדברים אינם אמורים בדווקא בזמן הבית. ואדרבה, בגמרא בסוכה, התנא שבדבריו מובלעת הקביעה שיש אינו מצוי בחוה"מ הוא ר' יהודה, והוא חי אחר החורבן. והבאר משה (שטרן, ח"ז הל' חוה"מ ס' א' אות ב) כתב שרק "נכון וטוב לשתות יין בכל יום מחוה"מ", ואינו חיוב גמור. ובאמת נראה שרוב העולם אינם מקפידים לשתות יין בכל יום מימי המועד, וראים גם בזה מצווה מן המובחר ולא חיוב גמור. וכל מקום שהלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג.

ולגבי נשים, כתב במועדים וזמנים (ח"ז ס' קיא ד"ה ויסוד) שהן פטורות משתיית יין משום שאינן רגילות בשתייתו ואינן שמחות בו. ולכאורה ישנן נשים ששמחות ביין, ולפי זה לכאורה היה מקום לדון לחייבן. אלא שהמועדים וזמנים ייסד את דבריו על האמור בגמרא שדווקא אנשים מצווים לשמוח ביין, ואילו שמחת הנשים היא בבגדים חדשים. ולפי זה אין הפטור רק משום שיש אינו משמח אותן, אלא משום שמעיקרא לא תוקנה להן מצוות שמחת ביין.

הלכה למעשה: בגדים לנשים וקליות ואגוזים לקטנים

ולפי האמור עולה שגם היום חל חיוב לשמח את הנשים בבגדים חדשים, ואת הקטנים בקליות ואגוזים. ואולם, בשונה מבשר ויין, ההגדרות הללו הן

כלליות יותר וניתן להרחיבן לפי הצורך, וכדחזינן שהרמב"ם חידש מדעתו שגם תכשיטים כלולים בבגדים. ונראה פשוט שהוא הדין לבגדים שאינם צבעוניים, אם הם אלה שמשמחים את האישה. וכן עולה מדברי הרי"א^ז (פסחים פ"י ה"ב אות ח) שכתב: "ובמה משמחן, האנשים ביין שנאמר 'ויין ישמח לבב אנוש', ונשים בבגדים נאים, כגון בבבל בבגדי צבעונין ובארץ ישראל בבגדי פשתן כמנהגן", עכ"ל. ומדבריו עולה שבכל מקום השמחה נקבעת לפי "מנהגן" של בני אותו מקום. ובאמת בשלמי מועד (פ"ט) הובא בשם הגרש"ז אורבך שניתן לשמח את האישה גם בדבר שאינו בגד, ואפילו בדבר שלא יהיה בו שימוש במועד.

וכן נראה שקליות ואגוזים אינם בדווקא, וכבר עמדו האחרונים (ראה ב"י סי' תקכט אות ב, יש"ש ביצה פ"ב סי' ה, ונהר שלום שם סק"א) על כך שהרמב"ם הוסיפם מדעתו ואין הם מוזכרים בגמרא כאופני שמחה במועד¹⁷, ודור דור וממתקיו. ובאמת לא מצינו מי שמקפיד לתת לילדיו דווקא קליות ואגוזים במועד.

ח. קביעת סעודה על פת בחול המועד

חיוב אכילת פת ביום טוב ובראש חודש

בגמרא (ברכות מט ע"ב) נאמר שאם שכח יעלה ויבוא בברכת המזון של ראש חודש והתחיל הטוב והמטיב, אינו חוזר, משום שאין חיוב אכילה בראש חודש. לעומת זאת, בשבתות וימים טובים, אם שכח לומר רצה או יעלה ויבוא חוזר, משום שיש בהם חיוב אכילה. וביארו הראשונים (תוס' שם ד"ה אי, ועוד) שאף על פי שאסור להתענות בראש חודש, מכל מקום אין חיוב לאכול פת אלא אפשר לאכול בשר ופירות, מה שאין כן בשבתות וימים טובים שחייב לאכול פת.

ובתוס' (סוכה כז ע"א ד"ה אי) הסיקו מדברי הגמרא (סוכה שם) לגבי יום טוב: "אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל", שבי"ט בבוקר אם שכח אינו חוזר, דאין חיוב אכילת פת, ודוקא בליל יו"ט הראשון יש חיוב אכילת פת הנלמד בגזירה שווה מחיוב

17. ואמנם בירושלמי (פסחים פ"א ה"א) נאמר: "תני, צריך הוא אדם לשמח את אשתו ואת בנו ברגל. במה משמחן, ביין. רבי יודה אומר: נשים בראוי להן וקטנים בראוי להם; נשים בראוי להן, כגון מסנים וצוצלין; וקטנים בראוי להן, כגון אגוזין ולוזין", וכתב הפני משה: "נשים בראוי להן כגון מסנים – מנעלים חדשים. וצוצלין – מיני צלצול יפים". אך לא נזכרו כאן קליות.

אכילת מצה לילה הראשון של פסח¹⁸. ומה שכתוב חלקהו חציו לאכילה, אפשר בבשר ופירות.

אולם התוס' בברכות (שם), הרא"ש (ברכות פ"ז סי' כג) והר"ן (סוכה יב ע"ב בדפי הר"ף ד"ה מתני'), כתבו בשם רבינו יהודה שגם ביר"ט בשחרית חייב לאכול פת, ולכן אם שכח לומר יעלה ויבוא, חוזר. וביארו את כוונת הגמרא בסוכה שדווקא משום חיוב סוכה אין חיוב ביר"ט שחרית, אך מצד הלכות יר"ט חייב לאכול פת ביר"ט שחרית. וכתבו שנפקא מינה בכגון שירדו גשמים שאז פטור מהסוכה, בליל יר"ט ראשון חייב לאכול כזית בסוכה ואילו ביר"ט שחרית אינו חייב בסוכה אך חייב לאכול מחוץ לסוכה. ומדברי הרמב"ם (הל' ברכות פ"ב ה"ב) נראה שאף הוא סבור שיש חיוב לאכול פת ביר"ט שחרית, שהרי לא חילק בין ליל יר"ט ליאומ.

הכרעת הראשונים שדין חול המועד כראש חודש

הרמב"ם (שם ה"ג), הסמ"ג (עשין כז), הכלבו (סי' כה, בהנד"מ ח"א עמ' תשמט), המאירי (ברכות שם ד"ה ואם), הרא"ה (ברכות שם, עמ' קנז) והריטב"א (ברכות שם ד"ה ואמרינו), כתבו שדין חוה"מ כראש חודש לעניין זה, שאם שכח יעלה ויבוא אינו חוזר. וכן פסק השו"ע (סי' קפח ס"ז): "חול המועד דינו כראש חודש". וכן הוא בתשב"ץ קטן שלפנינו (סי' ריד, וכן הוא בהנד"מ ע"פ כתי' ודפ"ר): "אם שכח ביר"ט יעלה ויבוא, מחזירין אותו בברכת המזון ובתפלה, הן ביום הן בלילה, לבד מחול המועד שאין מחזירין אותו בברכת המזון כי אם בתפלה. וביום טוב נמי אינו חוזר כי אם בסעודת שחרית ושל לילה, אבל אם אוכל פעם אחרת באמצע היום אינו חוזר", עכ"ל. ואולם בב"י (אר"ח סי' קפח אות ז) הביא את דברי התשב"ץ קטן בלשון זו: "בתשב"ץ קטן סימן (שצ"ח) [רי"ד] כתב דבחול המועד אין מחזירין אותו כי אם בסעודת שחרית ושל לילה, אבל אם אוכל בחצי היום סעודה אחרת אינו חוזר", עכ"ל. ונראה שיש לנקוט לעיקר את הגירסה שלפנינו, שלפיה משתווים דברי התשב"ץ קטן לדברי שאר הראשונים, ומובנים בסברה.

יתכן שאף רבינו יהודה מודה להכרעה זו

והנה, לשיטת התוס' בסוכה פשוט שבחוה"מ אין חיוב אכילת פת, בקל וחומר מיום טוב. אבל לשיטת רבינו יהודה וסיעתו, יש לברר האם גם בחוה"מ יש

18. ולפי זה נראה שהחיוב הוא רק בליל סוכות, ולא בליל שבועות ור"ה.

חיוב באכילת פת. דלשון הרא"ש (שם) היא: "נראה לרבינו יהודה דחייב אדם לאכול פת ביום טוב משום שמחה, משום חלקהו חציו לאכילה ועיקר אכילה הוא לחם". והרי גם חוה"מ חייב בשמחה, וצריך גם לכבדו באכילה ושתיה, וההבדל בין יו"ט לחוה"מ הוא רק בכבוד ובעונג. ובשלמא לשיטת הרמב"ם (ראה הל' שבת פ"ל ה"ו-ה"ז והל' יו"ט פ"ו הט"ז) שיו"ט חייב בפת משום כבוד ועונג, חוה"מ פטור מפת משום שאין בו כבוד ועונג, וייתכן שהסמ"ג והכלבו וסיעתם סוברים כרמב"ם בזה. אבל לפי האפשרות שחיוב אכילת פת ביו"ט הוא משום שמחה, ייתכן שגם בחוה"מ ישנו חיוב פת. ואכן, הגר"א כתב על דברי השו"ע הנ"ל וז"ל: "וחול המועד וכו' – ויש חולקים¹⁹, ולכאורה נראה כדבריהם, וכמו שכתוב ההלל והשמחה שמונה, ור' אליעזר אומר י"ד סעודות (סוכה כז ע"א) כו"²⁰. ובתורת כהנים (אמור פרשה יב אות ד) 'מקרא קדש' כבדהו באכילה ושתיה וכסות נקיה, ואמרינן בחגיגה י"ח א' תאמר בחול המועד כו'. אבל אינו מוכרח", עכ"ל. ואולם המאירי (שם) והריטב"א (שם) הביאו את דעת רבינו יהודה ולמרות זאת כתבו בפשטות שדין חוה"מ כראש חודש. ואם כן, על כרחנו שהראשונים הנ"ל הבינו שמצות השמחה ביו"ט גדולה יותר מאשר בחוה"מ. ובאמת כך משמע מהגמרא (פסחים סח ע"ב) שלומדת מהפסוק "עצרת תהיה לכם" שצריך לחלק את יו"ט חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית המדרש, ומגמרא זו למד רבינו יהודה שישנו חיוב לאכול פת ביו"ט שחרית, ופסוק זה נאמר דווקא לגבי יו"ט ולא לגבי חוה"מ. ומה שכתוב שצריך לכבד את חוה"מ באכילה ושתיה, אין זה מחייב אכילת פת ואפשר לכבדו באכילת שאר מאכלים כבשר ופירות. ונראה שלזה התכוון הגר"א באומרו "אבל אינו מוכרח".

דברי האחרונים

וכתב המג"א (סי' תקל סק"א) וז"ל: "ובסי' קפ"ח ס"ז משמע דדי באכילת פירות, ומכל מקום נראה לי לכתחלה מצוה לאכול פת". ועל פי זה כתב המשנ"ב (שם סק"א): "וכתבו האחרונים דאף דמוכח בסימן קפ"ח ס"ז דאינו מחוייב לאכול פת דוקא בחול המועד ורק דאסור להתענות, מכל מקום לכתחלה מצוה לקבוע סעודה על הפת אחת בלילה ואחת ביום, דכיון דמצוה לכבדו באכילה ושתיה,

19. היינו התשב"ץ.

20. דהיינו, ר' אליעזר חייב אכילת פת בכל ימי חוה"מ. ואולם לכאורה ראיית הגר"א אינה ברורה, דהא קי"ל כרבנן דר' אליעזר. וצ"ע.

ועיקר אכילה הוא לחם". ובשעה"צ (סק"ו) ביאר דהיינו כסברת רבינו יהודה לגבי יו"ט, ואע"פ שהשו"ע פסק שאינו חוזר בחוה"מ, היינו בדיעבד, "אבל לענין לכתחילה בודאי מצוה להשוותו ליום טוב". ונראה שאין כוונתו לקבוע זאת כדין לכתחילה גמור אלא רק כהנהגה טובה ונכונה, דמהיכא תיתי שתהיה מצווה כזו אחר שהראשונים כתבו להדיא שדין חוה"מ כראש חודש ולא חילקו בין לכתחילה לדיעבד.

הלכה למעשה

ולהלכה עולה שמצוות השמחה היא על הרגשת הלב כפשוטו, וזהו דין מחייב, אלא שאין הגדרה אחידה להרגשה שצריך להרגיש, והדבר דומה למצוות של הרגשות כגון אהבת ה', יראת ה', אהבת ישראל, ועוד, שאין להן הגדרות אחידות, וכל אדם יכול ונדרש להתעלות בהן עוד ועוד. וישנם אופנים מסוימים שבהם קבעו חכמים לקיים את המצווה: האנשים באכילת בשר ובשתיית יין, הנשים בבגדי צבעונים והילדים בקליות ואגוזים. ולפי המתבאר עולה שאופני השמחה הללו אינם בגדר חיוב גמור אלא בגדר מצווה מן המובחר, ואדם שאופני השמחה הללו אינם משמחים אותו, פטור מהם לגמרי. ובזמן הבית מתקיימת המצווה אף בבשר קרבנות. אסור להתענות בחוה"מ, אך אין חיוב לאכול סעודה בפת.

מה שנאמר שיש לחלק את היום "חציו לה' וחציו לכם", דהיינו חציו בתורה ובתפילה וחציו באכילה ובשתייה, תקף גם לגבי יו"ט וגם לגבי חוה"מ. והחלוקה אינה צריכה להיות לחצאים שווים בגודלם.